

LUN GONG-REN'İN MEZAR YAZITI'NDA TÜRK TARİHİ İLE İLGİLİ BİLGİLER

Some Information About Göktürk History in Lun Gong-ren's Inscription

Gürhan KİRİLEN*

ÖZ

Mezar kitabelerinden farklı olarak Çin'de mezar yazıtları, mezar yoluna dikilen taş sütunlar üzerine kaydedilen eserlerdir. Yazıtlarda, mezar odasına konulan kitabelerde anlatılan içeriğe paralel bir anlatı karşımıza çıkmaktadır. Kitabelerden farklı olarak yazıtların günümüze kadar korunması, mezarın dışında olmalarından dolayı pek mümkün olmamaktadır. Öte yandan kitabeler gibi yazıtların da kopyalarının çıkarılması ve arşivde saklanma alışkanlığı pek çok yazıtın bugüne kadar korunmasına vesile olmuştur. Tüm Tang Metinleri (QTW) ve Wenyuan Yinghua (WYYH) gibi derlemeler içinde, bin yıl önce kaleme alınmış çok sayıda yazıtın kopyası günümüze ulaşmıştır. Edebi özellikleri yanında tarihi olayları da aktaran mezar yazıtları arasında Lun Gong-ren'a ait olan mezar yazıtı bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Türk tarihi açısından Kapgan Kağan ve Bilge Kağan döneminde Çin'deki siyasi ve askeri olayları özetleyen bu yazıtın Türkçe tercümesi verilmiş ve aktardığı olaylar diğer kaynaklar yardımıyla incelenmiştir. Lun Gong-ren'ın mezar yazıtı tarih kitaplarında dağınık olarak anlatılan askeri ve siyasi mücadeleleri bir bütün halinde ortaya koyduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Lun Gong-ren, mezar yazıtı, Göktürkler, Kapgan Kağan, Bilge Kağan.

ABSTRACT

In the inscriptions, we encounter a narrative parallel to the content described in the tomb epitaphs placed in the burial chamber. But unlike the tomb epitaphs, the inscriptions are the texts crafted on stone pillars erected in tomb pathways. As for being erected outside the tombs, most of the inscriptions couldn't survive in time or badly damaged. On the other hand, in China, the tradition of making copies from the inscriptions like the epitaphs, and collecting them in archives has been instrumental in preserving them. Thus copies of inscriptions written over a thousand years ago preserved in collections such as All Tang Texts (QTW) and Wenyuan Yinghua have been survived until today. Among these tomb inscriptions which convey historical events as well as literary features, the inscription about Lun Gong-ren is the subject

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/Türkiye. E-posta: kirilen@ankara.edu.tr. ORCID: 0000-0002-1599-1316.

of this study. In addition to its Turkish translation, the inscription, which summarizes the political and military events that took place in China during the Kapgan Khagan and Bilge Khagan periods, and the events it describes, has been examined with the help of other sources. It can be said that Lun Gong-ren's tomb inscription reveals as a whole the military and political struggles described in the history books.

Keywords: Lun Gong-ren, grave inscriptions, Göktürks, Kapgan Kagan, Bilge Kagan.

Giriş

Yerleşik yapı ve bakışın sondan başa doğru sökülüp çözülebileceğini düşünebiliriz. Burada her unsur belirli bir ihtiyaca göre gelip yerleşmiştir ve tuğlalara benzeyen bilgi parçalarını ayırdığımızda olay ve olguların köklerine ulaşabileceğimizi duyumsarız. Gerçekten de bugün karşımıza çıkanlar, eski zamanların ön denemeleri ya da daha basit örnekleri olabilir. Buna karşın hal veya süreçlerin tespiti düşünülür kadar kolay değildir; önümüzde yüzlerce sayfa içinden çıkan birkaç paragraf varken, bunun tarihsel olarak konumlandırmasını bağımsız bir şekilde yapabilmek öncelikle bir perspektif sorunu yaratmaktadır. Metinler Çince'dir; adlar, yerler, makam-mevki ve kurumlar yanında perspektif de Çin bakışıyla ifade edilmiştir. Bunları Türk tarihi ve kültürü bağlamında değerlendirmek metinlerin savunduğu perspektiften farklı bir göze ihtiyaç duyar. Farklı metinlere dağılmış olan ayrıntıları bir araya getirmek, bulguları bilinen anlatılarla eşleştirerek detaylara ulaşmak ve bunları da alan yazının sağladığı verilerle değerlendirerek ilerlemek gerekir. Klasik Çin yazını bu bakımdan eşsizdir ama malzemenin dağınıklığı ve zenginliği her bir metin için ayrı özen gerektirir. Eski Çince metinler arasında mezar kitabe ve yazıtlarının ayrı bir yeri vardır. Ölenlerin ailelerinin tanıklığında hazırlandıkları için tarih kitaplarına kıyasla gerçeğe daha sadıktırlar.

Yazar, Yazıt ve Nüshalar Hakkında

Lun Gong-ren'in (664-723) mezar yazıtını kaleme alan Zhang Yüe (667-730) Tang dönemi kalemiye sınıfından yetişmiş, askeriye bakanlığı gibi üst düzey mevkilere gelmiş bir devlet adamıdır. Kendi adını taşıyan bir derlemenin sahibi olacak kadar üretken bir devlet memuru ve tarih kitabı yazma ayrıcalığı tanınan bir âlimdir. Wu Zetian (624-705) zamanında beyzade öğretmenliği yapmış ve gözden düşerek sürgüne gönderilmiştir. Daha sonra Tang Hanedanı tekrar Li ailesinin idaresine geçtiğinde üst düzey unvan ve makamlarla taltif edilmiştir. Eserleri arasında şiirler, kitabeler, önerge ve yazıtlar bulunmaktadır. Yazıtın içeriğinden ve tarih kitaplarındaki kayıtlar-

dan da anlaşıldığı üzere yazıt sahibi Lun Gong-ren ile çeşitli görevlerde birlikte yer almış ve yakınlık kurmuştur.

Lun Gong-ren'in mezar yolu yazıtı Tüm Tang Metinleri (QW) ve WYYH gibi çeşitli derlemelerde tam metin halinde karşımıza çıkmaktadır. Farklı nüshalarda bir kısım yazım farkı ile anlam değişikliğine sebep olabilecek türden müdahale ve hatanın olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Tüm Tang Metinleri'nin 1814 tarihli nüshasında yer alan metin esas alınmış ve WYYH'da (Tom. 891, 1a-3a)¹ yer alan notlu kopya ile karşılaştırmalı olarak okunmuştur. Sözcük ya da anlam farklarına dipnotlarda yer verilmiştir.

Yazıt, özellikle Tibet-Tuyü Hun ve Tang ilişkileri bakımından çeşitli çalışmalarda konu edilmiştir. *Tangdai Tubo Zaixiang Zhidu zhi Yanjiu* [Tang Dönemi Tibetlilerde Vezirlik Sistemi] adlı kitabında Lin Guanqun, yazıt sahibi Lun Gong-ren'in soyadı olan "lun" sözcüğünü ilgili araştırmacıların görüşlerini tartışarak ele almış ve Tibetçede "danışman" ve "memur" karşılığı olan ve "tartışma" veya "istişare" anlamı da bulunan "blon" sözcüğü için "lun"un yerinde bir karşılama olduğunu öne sürmüştür (Lin, 2015: 139, 143-44). Yazıt sahibinin adı olan "Gong-ren" ise, "yay" ve "insancıl" imlerinin birleşiminden türetilmiş bir addir ve Çinli adlarında rastlanan bir çağırışım yapısına sahip değildir. Babası Qin-ling (?-699) Tuyü Hunlara saldırarak onları sürmüş aynı zamanda (670) aralarında Ashina soyundan komutanların da olduğu Tang kuvvetlerini alt etmiştir (Ouyang, 1975: 5223). Yedinci yüzyılın sonunda Lun Gong-ren'in babası Qin-ling öldüğü zaman Lun Gong-ren yedi bin Tuyü Hun çadırıyla birlikte Tang'a yönelmiştir.

Lun Gong-ren'in nereye yerleştiği konusunda kayıtlarda açık bilgi bulunmamaktadır (Shen, 2017: 87). Ling Zhou'ya yerleştiklerini öne sürenler veya Liang Zhou'ya gittiklerini düşünenler vardır (Wu, 1996: 70). Fakat Lun Gong-ren'in torunu Lun Weizhen'in mezar kitabesi üzerine ayrıntılı bir yazı kaleme alan Shen Chen yedi bin Tuyü Hun çadırının bugünkü Ningxia'da bulunan Yin Chuan'a yerleştiğini düşünmektedir. Buna gerekçe olarak Lun Gong-ren'in torunun mezar kitabesinde geçen ifadelerle yer vermektedir (Shen, 2017: 87). Ningxia eyaletinin merkezi olan Yin Chuan çevresinde

¹ Wenyuan Yinghua 文苑英華, Li Fang 李昉 ve Song Bai 宋白 gibi yirmi küsur kişi tarafından kaleme alınan en kapsamlı derlemelerdendir. Çalışma M.S. 982 yılında başlamış ve dört yıl sürmüştür. Baskısının yapılması ise iki yüz küsur yıl sonra mümkün olmuştur. Toplamda bin tomarı bulan eser farklı kopyalardan yararlandığı ve sık sık not kullandığı için karşılaştırmalı okumalarda önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Bu eserin 1567 tarihli Ming Dönemi kopyası ile Siku Quanshu içinde yayınlanan Mançu Devri'nden 18. yüzyıla tarihli iki nüshasından yararlanılmıştır.

Kapgan Kağan'ın ölümünden sonra yoğun mücadelelerin yaşandığı görülmektedir. Kang Dai-bin (?-721) ve Kang Yuan-zi (?-722) kalkışmaları bunun zirve yaptığı dönemdir. Bu bakımdan Tuyü Hunların Yin Chuan çevresine yerleşmeleri burada yaşayan Hu(n)lar ile ortak yaşam alanlarını paylaşmaları sürtüşmelere neden olmuş ve Tang yönetimi kültürel farklardan yararlanarak bölgedeki etkisini artırmış görünmektedir. Bu süreçte, bölgeye göç eden Tuyü Hunların başındaki Lun Gong-ren'in önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Lun Gong-ren'in şeceresine bakıldığında, Lu-dong-zan'dan itibaren (?-667) takip edilebilen bir silsile karşımıza çıkmaktadır. Çince "Ga-er"² ve Tibetçe "Gar" ailesinin temsilcisi olan Lu-dong-zan önceleri Tibet Sarayı'nda bir vezirken, naiplik vasıtasıyla devlet idaresini ele almış ve bu fiili yönetim yedinci yüzyılın sonuna dek oğulları tarafından sürdürülmüştür. Yüzyılın sonunda Lun Gong-ren'in önce amcası Zan-po (?-700) ve onun ardından da Lu Gong-ren Tang yönetimine yakınlaşmıştır. Bununla birlikte Tibet kaynaklarında adları anılmaz olmuş (Shen, 2017: 86) ama Çince metinlerde daha görünür hale gelmişlerdir. Aşağıdaki bölümde, Zhang Yüe'nin (663-730) kaleme aldığı Lun Gong-ren'a ait mezar yazıtının Türkçe tercümesi verilmiştir. Daha sonra yazıtta dile getirilen bir kısım aile tarihi ve şecere bilgilerinin ardından özellikle üçüncü paragrafta karşılaşılan tarihi bilgiler incelenmiştir.

Lun Gong-ren'in Mezar Yolu Yazıtı'nın Tercümesi

İnci ve yeşim [taşları] uzakta değilse [hükümdarın] arabasına süs [olur; onlar ki] hazine [değerindedir]; çam [ve] ardıçlar gizli saklı [yerlerde] değilse, köşk ve sarayların yapısına dâhil edilirler [ki bunlar ancak o zaman] malzemededen [sayılır]. Nesneyi değerli [kılan] işlevidir; insanlar için de [bu] böyledir. Bo Vadisi'nin Wang [Beyi] Lun Gong-ren aslen Pi-mo Şehri'ndendir.³ Tibet Zanpu [Hükümdarı'nın] asilzadelerinin soyundandır. Büyük atası Zan, büyükbabası Zun ve babası Ling (欽陵) ülkelerinde danışmanlık [ve

² Ga-er aile adı ilk olarak akla *Youyang Zazu*'da geçen Ke-er Boyu'nu getirmektedir. Ga-er ailesinin soy kırma uğraması ve diğer tarihi olaylar She-mo Efsanesi'nde geçen Ke-er'in, Ga-er ile ilgili olabileceğini düşündürmektedir. Ga-er ailesinin uğradığı kırım ile ilgili olarak aktarılan "av olayı" ile efsanede geçen "av" motifi de benzerdir. Dahası, She-u Boyu'nun "geyikle" ilişkisi ve bugün Kokonor'daki Doulan Reshui mezar alanı da bu yönde düşünmeye imkân tanımaktadır (Zong, Ying vd., 2012: 58-59).

³ *Yeni Tang Tarihi*'nde Pi-bo Şehri adı geçer. Tong Dian'de Pi-bo Şehri'nin başkent olduğu yazar (Du, 1896: Tom. 190, 11).

vezirlik] yapmıştır, Dong-zan adıyla anılmışlardır.⁴ Ronglar vezirlerine “Lun” dedikleri için [onlar da bunu kendilerine] soyadı [olarak almışlardır]. Bey, Youyü’nün⁵ derin görüşüne [ve Han Wudi’nin danışmanı olan Jin] Mi-di’nin öngörüsüne⁶ sahipti, [kendi memleketinin] deri ve yün giysileri [ve adettelerinden] ayrılıp, yüce ülkenin giyim kuşamına özenmeye [başlamıştı]. Shengli ikinci yılında (699), hâkimiyetindeki yedi bin Tu(yü) Hun çadırıyla bize yöneldi. O yıl Tibetliler büyük [bir kalabalıkla aşağı] inip [akın yaptıkları zaman] Bey askerleriyle sınıra gelmişti [ve gelen Tibetlilerin arasına] ajanlar gönderip onları ikna etmeye [çalışmıştı]. Tu(yü) Hunlar, Lun ailesinden nesiller [boyunca gördükleri] yüce gönüllülük sebebiyle, hem de iyi insanların doğuda olduğunu söyleyerek [Beyin] peşinden geldiler; yedi bin kişiydiler. Saray [bu sebeple bu beye] büyük [bir] madalyon bahsetti⁷; [onu] Sol Yeşim Mühür Muhafız Komutanı yaptı ve Jiuquan Garnizonu Ülke Kuran Gong Beyliği [ile] iki⁸ bin hanenin iâşesini [kendisine] ikta etti.

Guoyü’de ‘Köpekli Savaşçıların [karakteri köklü bir] ağaç [gibi] sağlamdır; [kendilerini] sonuna kadar savunurlar, saf [ve] sıkıdırlar’ demektir.⁹ Günümüzde [de hala] adetleri kabadır ve ölümü küçümserler; yasaları

⁴ Dong-zan 東贊, kaynaklarda Lu-dong-zan (M.S. ?-667) olarak geçen vezire atıftır ve Tibetçe Gar Tongsten Yulsung olarak bilinen başdanışmana işaret etmektedir. *Yeni Tang Tarihi*’nde, Tibet hükümdarı “Nong-zan (Songsten Gampo) öldüğünde (650) oğlu olmadığı için torununu başa geçirdiler ama o da küçük olduğundan işleri yürütemedi ve bu yüzden devlet idaresini Dong-zan ele aldı” demektir (Ouyang, 1975: 6074-75). Dong-zan öldüğündeyse, Lun Gong-ren’in babası [Lun] Qin-ling kardeşiyle birlikte devlet idaresini ele alır. Hükümdarın av davetinin ardından Qin-ling 699 yılında öldüğü zaman yüz adamının da onun peşinden kendini öldürdüğü yazmaktadır (Liu, 1975: 5225-26).

⁵ Youyü 由余 (M.Ö. 7. yy ?), Qin Beyliği zamanında Qin Mu Gong’a (M.Ö. 683-621) danışmanlık yapan bir memurdur. Aslen Sarı Irmağın doğusundaki Jin bölgesinden olmakla beraber Batı Ronglarının arasına karışmış ve Rongların alt edilmesinde Qin Mu Wang’a danışmanlık yapmıştır. Burada emsal olarak Youyü’nün gösterilmesi, Kokonor’a yerleşen Tuyü Hunların da aslında kuzeydoğudan gelen Xianbeiler arasından olmasıyla ilişkili görünmektedir. Youyü, doğudan gelmiş en batıdaki yabancılar olan Rongların arasına karışmış ve daha sonra da Çin’in o bölgeye doğru genişlemesine yardım etmiştir. Benzer şekilde Lun Gong-ren’in ataları da kuzeydoğudan en batıya Kokonor’a göç etmiş, Lun Gong-ren da daha sonra Tang’ın, Hun Türkleri ve Gök-türklerle mücadelelerinde görev üstlenmiştir.

⁶ Tarihi kayıtlarında bir ilk örnek olarak sık sık karşımıza çıkan Jin Mi-di aslen bir Hun olup, Han Hükümdarı Wu’nun en yakınındakilerdendir. Jin Mi-di’nin adının anılması Çin sarayında üst düzey mevki ve yüksek bir sosyal konum anlamına gelmektedir.

⁷ WYYH’de “bahşetmek” yerine “aile” yazmaktadır.

⁸ WYYH’de “iki” yerine “gong” imi yanlış yazılmış olmalıdır.

⁹ Köpekli Savaşçılar, eski Çin’de dört yönle eşleştirilen yabancı halklar için kullanılan tabirlerden biridir. “Savaşçı” ile karşıladığımız “rong” batı yönü ile bağlantılı bir tabirdir, Çin’in batısında yaşayan yabancı halklar tarih boyunca bu adla anılmışlardır. WYYH kopyasında “Zhouyü”

'kırılmayı', '[eğilip] bükülmeye' [yeğler]. Bu sebeple [aralarından] önceki devirlerde bize bağlanan olmamıştır; [o yüzden] merkezi topraklarda¹⁰ [onlardan] köle bulunmaz. [Lun Gong-ren] Bey'in alıp başını bize yönelmesiyle ilk kez Çin adetlerine uyum gösterdiler. Ze ve Lu [Çayı] arasındaki [bölge böylece] Rong İli¹¹ olarak görülmeye başlandı. [Sarı] Nehrin güneyindeki Hu(n) bahçelerinden Yi'ler¹² (i.e. Türkler) faydalanıyordu; her yıl [Sarı Nehir donup] buzlar birleştiğinde¹³ [Türkler, güneye kolayca inemediği için, bu da] Lu (i.e. Türk) atlılarının [gelişinden kaynaklanan bir] endişeye [yol açıyordu]; merkez kuvvetleri Tabgaç (yuanlao) aristokratlarını harekete geçirmeliydi ve yardımcı komutanlar zamanın kahramanları arasından seçiliyordu. [Böylece Lun Gong-ren] Shenlong üçüncü yılında (707) Shuofang Ordusu Ön Gezici Büyük Elçisi oldu, Jinglong ikinci yılında (708) Sağ Süvari Generalliğine geçti; Kaiyuan beşinci yılında (717) aynı zamanda Guide İli Genel Valisi (Dudu) idi [ve] elçilik [makamı] önceki gibi [devam etti]. Sekizinci yıl (720, önce) Asli Muhafız Büyük Generallğine kaydırıldı [sonrasında] Shuofang Asalı (Jiedu) Yardımcı Büyükelçiliği'ne getirildi. Beyin ordu idare [yöntemi], üç aracı¹⁴ berkitmek, beş kılıcı keskinleştirmekti. Çift yumruğun [birden] yürekli [olması], ayakların yere sıkı basması, ödülle ve cezaya itimat, zorlukları ayırt edebilme, dizginleri [tek] elde tutma ve [askerlerinin] kalbinin birlik olmasıydı. [Böylece] Xianyun (Türk) başbuğlarını sivrisinekleri [karşılar gibi] karşıladı, çöl sınırlarını yatak bildi; kaba hasırda yatıp çiğ suyuyla beslendi, [sınırlarda] yirmi yıl kaldı. Yağmurlar durunca komutanlarını derleyip topluyor, ırmağın buzu çözülünce askerlerini dinlendiriyordu, kış rüzgârı kemiklerine işliyor, gece ayazı sakallarında don oluyordu. Bu eziyete başka [kimse] katlanmazdı [ama] bey esasını değiştirmede.

yerine "Guoyü" denmektedir. Klasik bir metin olan Guoyü'de "Köpekli Savaşçıların şehirlerinden söz etmektedir". O nedenle Zhouyü değil Guoyü olması daha muhtemeldir. Çince "zhou" ve "guo" imlerinin yazılışı yakın olduğu için karıştırılmış olması muhtemeldir.

¹⁰ WYYH'de "merkezi topraklar" yerine "merkezi ülke" yazmaktadır.

¹¹ WYYH'de "Ze [ve] Lu arası [böylece] bizim ilimiz gibi göründü" ifadeleri yer almaktadır. Önceki cümleyle birlikte düşününce her iki ihtimal de olasıdır.

¹² QTW Tom. 227'de, "... [bundan] Yi'ler faydalanıyordu... (夷了利)" ifadesi, kitabenin hem QTW içindeki hem de diğer kayalarda bulunan örneklerinden farklıdır. WYYH'da olduğu gibi diğer nüshalardaki cümlelerde de "Eğer [Sarı] Irmağın güneyindeki Hu(n) bahçelerinde hayvan güdüp faydalanabilselerdi." şeklinde anlaşılmaktadır.

¹³ WYYH'de "su birleştiğinde" ifadesi görülüyor. Çince "su" ve "buz"un yazılışları birbirine yakındır.

¹⁴ "Üç araç: zırh, miğfer ve kalkan. WYYH Nüshası'nda "üç araç" yerine "üç zırh" ifadesi görülmektedir.

Han Gong [Beyi, Zhang Rengui'nin] Üç Kabul Şehri'ni kurması [sirasında, 708]; Lun Gong-ren askerlerini Nuo-zhen Suyu'nda¹⁵ yıkıyordu, atlarını otlağın kalbindeki dağda timar etti, böylece [sınırın] dışını denetleyebildi [ve] isyan eden halk¹⁶ huzur [bulup] durduruldu. Memurlar Kapgan [Kağan] ile [evlilik yoluyla] barış yaptığı [sırada] Bey, Li Ling'in makamındaydı;¹⁷ Guanglu sınırında [Çin Seddi'nde] yemekli davet ver[dir]iyor, [Hangu Geçiti'nde bir] neihuo olarak [ağırladığı] misafirler, kendilerini evinde hissediyordu.¹⁸ Dokuz Soy'un Chanyü [Genel Valiliği'ni] karıştırması [sirasındaysa] Bey, dördüncü ayda [Gobi] taşlığını aşip [kuzeyde] Baisheng Korusu'nu geçti; Huo-ba Boyu çadırlarını toplayıp hakiki soydan pek çok obayı kabul etti; sıra sıra vadiler [ve] yabandaki [insanlar], yitenleri unutup şefkatle kucaklandı. [Büyük] çölün güneyindeki tüm birlikler bu planı doğru buldu. Bağlı hanelerin nehir kıvrımındaki isyanı sırasında Bey, bin süvariyle saldırdı, on bin asi [bu yüzden] kaçtı; düzen sağlandı [ve] taktikler planlandı [böylece] komutanların [ve] bölgelerin birlikleri [kuruldu]. Fakat Yuntluğ [ve] Edizler bir çağrıyla yeniden toplandı; yüksek ordu Qinggang Dağları'nda mağlup oldu, başkomutanlar Chiliu Suyu'na gömüldü. [O sırada] Bey yeni kaleden [sınırı] aşip emir taşıyordu. [Ama ordunun] ihtiyaçlarını taşıyan beş yüz kişi bile değildi [fakat o sırada] çirkin vahşiler dört yanı sarmıştı; adamlarımız onların binde biriydi [ve] garip kalmışlardı. [Bunun üzerine] Bey sığırlar kestirip üst üste yığdırdı, iaşe olarak [bu] yağmayı yediler [ve] Bey [bu tehlikeli durumda] canı pahasına [burada] bir gece daha kaldı; kat kat kuşatmayı yardı [ve ardından] adamlarıyla birlikte kaçtı. Bin li [yol boyunca] çatışarak ilerlerdi, Sarı Irmağın dışında Xue Ne (649-720) ile buluşup eşkiyanın elinden [Zhang] Zhi-yün'ü kurtardılar: [kuzey bölgeleri] Shuofang'daki ordular bu savaşları [anlatıp] yüceltti. Yan-mo kaçtığında [Lun Gong-ren, onu] Heishankou'a davet edip seçkin [adamlarını?] kendi yanına çekmişti; [A-]bu-si'nin sırt çevirmesi [sirasındaysa] Hongtao Çadırı'na kadar takip edip [onun] askeri tedarik [birliğine sinsi bir] saldırı düzenledi. Ru-bai sırasında Lan-chi'nin deli Hu(n)larını doğradı; Mupan vazifesinde Fang-qu'nün kaçak yağmacılarını kuşattı. Baştan sona toplamda onlarca büyük savaşa [ve] yüzlerce çatışmaya [katıldı]. Plan dışına hiç çıkmadığı

¹⁵ Bugün İç Moğolistan'da Da-er-han Sancağı yakınındadır.

¹⁶ Pan tu, yerine "ban tu" yazılmış, WYYH'ye göre düzeltilmiştir. WYYH'deki kopyada "asiler" anlamında 叛徒 geçmektedir.

¹⁷ Han Devri komutanı Li Ling'in mezarı kastedilmektedir. Li Ling (M.Ö. 150-74) Hunların üzerine sefere çıkmış ancak mağlup olduktan sonra biat edip Hun topraklarında kalan bir komutandır.

¹⁸ Bu süreçte sınır bölgelerinde değil güneyde, Çin'in içlerinde ikamet ettiği anlaşılmaktadır.

söylenbilir [ve] birlikleri bütünüyle muzaffer olmuştur. Bu şekilde Altı Di (Türkler) kaçıp gittiler, üç cenah (doğu, batı ve kuzey) huzura kavuştu; [beyin] sesi yeryüzünde çınladı [ve yaptığı] işlerle nesillere ışık saçtı: hükümdarın azamet [ve desteğinin] artacağına itimat da savaşçı memurların gücüdür.

Bu nedenle renkli kaftanlar [ve] kıymetli yeşimler savaşdaki katkıları karşılar; güzel bir konak ve iyi topraklar [sarayın] emirlerinin yansımasıdır: [Lun Gong-ren'in] bilgi [ve becerilerini] dile getirmek, hükümdarın özel ilgisinin yerine geçmez; namı, sarı saçlı kara dişli [komutan Hei-chi Chang-zhi¹⁹ ile] kıyaslanabilir. Üst üste [katıldığı] savaşlarda çok yara aldı, yorgunluk [ve] gayret hastalığına neden oldu; şefkat [gösterilip] iyi ilaçlar [gönderilmesi] salık verildi, yetiştirilip tedavisi yapılacaktı [ama] hastalık kökleşmişti; hekimler yetişemedi. [Kaiyuan] on birinci yılı (723) dördüncü ayının on beşinde makamında vefat etti. Yaşı 66 idi. [Ölümünden sonra] Zhen İli Wang Beyi [yapıldı ve yüksek gayret ve] iradesine [atıfla] “ülkenin sebebi” [olarak] anıldı. Daimi olarak [kendisine] “sadık” ahret adı verildi, eski usule [göre] yapıp ettikleri açıkça [anlatılıp yüceltildi]. Büyük oğlu Lu,²⁰ memuriyetini ve makamını miras [ile] işlerini devam ettirecek. İkinci oğlu ise Jiu-jiu hususi muhafız komutanı [olarak] selamlandı.

On ikinci yılın (724) dördüncü ayında, başkentin güneyine defnedilmesi emredildi [böylece] uzaktan bir kimseye [daha] kucak açılmış oldu. Davullar uzun uzun çaldı, hükümdarlık sancaklarıyla askerler sıralandı. Kaplan [desenli] örtülerin, [nadide] kürklerin [yanı sıra] yak [öküzü] bahşedilip at kurban edildi; uğurlu törenler düzenlenirken yerli ve yabancı [her çeşit] mal-mülk hazır tutuldu. Changan idarecileri [bu] işleri muhafaza ederken Honglu tefrişat memurları gelen misafirleri ağırlayıp [töreni] izlemelerini [sağladı]. Acının ve onurun [sergilendiği tören geçidi ve] yol boyu pek görkemliydi. [Bu] hükümdar ve memurların bonkörlüğü sayesinde [mümkün oldu]. Ülke tarihinde [kendisine yer verilmesi] emredildi, yazıt dikilip mezarının belli olması [sağlandı]; ben (Zhang Yüe) ve meslektaşlarım [bu] kahramanı defnedip uğurladık...

¹⁹ Hei-chi Chang-zhi ile Gong-ren'in amcası Zan-po 681 yılında savaşmıştı. Shen Chen, Lun (Ga-er Ailesi) ile Tang arasındaki yakınlaşmanın bundan sonra başladığını düşünmektedir (Shen, 2017: 86).

²⁰ WYH'daki nüshada “Lu 盧”, “Yün-zhong 雲忠” olarak verilmiş. Çince asıl adı “Lu” olmalıdır.

Lun Gong-ren Yazıtında Değınilen Tarihi Olaylar Üzerine

Lun Gong-ren'in Tang'a gelişiyle ilgili olarak "Shengli ikinci yılında, hâkimiyetindeki yedi bin Tu(yü) Hun çadıryla bize yöneldi." cümlesi, Lun Gong-ren'in torunu olan Lun Wei-zhen'in mezar kitabesinde de görülebilmektedir. Burada "Tianhou (Wu Zetian) Shengli [Yönetim Dönemi] ortasında, kendisine bağılı yedi bin çadır ile bize geldi..." ifadesi karşımıza çıkmaktadır. Lun Gong-ren'in iki torununa ait kitabeden biri olan taş kitabenin aslı bugün mevcuttur. Orada verilen bilgilerle bu çalışmanın konusu olan Lun Gong-ren'in QTW ve WYYH gibi derleme eserlerdeki kayıtların örtüşmesi, incelediğimiz metnin güvenilir olduğunu göstermektedir. Shen Chen, söz konusu sayıya Lun Gong-ren'in amcasıyla beraber gelen nüfusu da eklemekte ve toplamda sekiz binden fazla çadır olduğunu düşünmektedir. (Shen, 2017: 87). Torunun kitabesinde yer almakla beraber Lun Gong-ren'in yazıtında konu edilmeyen husus Lun Gong-ren'in babası Qin-ling'in kendi ülkesinde ve Tang'a karşı verdiği mücadelelerdir. Bu ayrıntılar Tang tarihlerinin Tibet monografilerinde karşımıza çıkmaktadır (Ouyang, 1975: 6074; Liu, 1988: 5225).

Nüshalardan kaynaklanan anlatım farkları karşımıza çıkmaktadır: "[Sarı] Nehrin güneyindeki Hu(n) bahçelerinden Yi'ler²¹ (i.e. Türkler) faydalanıyordu..." ifadesinde geçen "ruo"nun "eğer" ve "gibi" anlamlarının olması, bir im farkıyla "Eğer [Sarı] Irmağın güneyindeki Hu(n) bahçelerinde hayvan güdüp faydalanabilselerdi." şeklinde anlaşılıyor. Devam eden olaylar bakımından bu cümle dikkate değerdir. Yazar Zhang Yü'e'nin Ningxia bölgesindeki mücadeleleri yakından bilmesi, yazıtın Lun Gong-ren'in ölümünün ardından kaleme alınmış olması ve ikisinin seferlere birlikte katılmış olmaları bu cümlede geçen Hu(n) bahçeleri ifadesini önemli hale getirmektedir. Zira Hu(n) bahçeleri Sarı Irmağın kuzeybatı kıvrımının iç kesiminden güneye kadar inen alana işaret etmektedir. Hu(n) bahçelerinin, Gong-ren ile birlikte daha batıdan gelen halkların kullanımına verildiği anlaşılmaktadır.

Kang Dai-bin kalkışması hakkında kaynaklarda geçen "Hu(n)lar ve Tangutların birbirine düştüğü yönündeki ifadeler bu cümleleri anlamlı hale getirmektedir. Kapgan Kağan'ın ölümünden sonra Sarı Irmak havzasının

²¹ QTW Tom. 227'de, "... [bundan] Yi'ler faydalanıyordu... (夷了利)" ifadesi, kitabenin hem QTW içindeki hem de diğer kayalarda bulunan örneklerinden farklıdır. WYYH'da olduğu gibi diğer nüshalardaki cümlelerde de "Eğer [Sarı] Irmağın güneyindeki Hu(n) bahçelerinde hayvan güdüp faydalanabilselerdi." şeklinde anlaşılmaktadır.

dört bir yanına yerleşen halklar, bir süre sonra yeni bir cepheleşme oluşturur. “İyi kötü birbirine karıştı”, “yüz yıldır bizimle olan halk bize sırt çevirdi” gibi ifadeler yanında dokuzuncu yüzyıl başına tarihli bir şiirde geçen “Dokuz Soy, Qiang ve [Tuyü] Hunlar Han esasına, Altı İl Hu(n)lar savaşçı semerine” gibi cümleler bu kamplaşmayı daha anlaşılır bir çerçeveye yerleştirmektedir.²² Yazıtta değinilen tarihsel süreci sırasıyla ele almak cepheleşmeyi ve olayları anlamaya yardımcı olacaktır.

Yazıtta geçen “Üç Kabul Şehri’nin kurması (708)”, yazıtta abartılarak aktarılmıştır. Ancak bu yoruma açık olduğunu hatırlatır.²³ M.S. 708 yılı üçüncü ayına tarihlenen inşaat süreci ile ilgili olarak kronolojik tarih ZZTJ’de ayrıntı bulunmaktadır. (Sima, 1956: 6620-21) Olayları öncesiyle ele almak bazen yardımcı olmaktadır. M.S. 706 yılı, Wu Zetian’in tahtının oğluna kaldığı yıldır ve bu dönem Kapgan Kağan’ın yönetimindeki (692-716) Türklerin hâkimiyeti belirgindir. Üç Kabul Şehri, iki Tang tarihinin ilgili yıllarında, ZZTJ’deki kadar ayrıntılı konu edilmez. Fikir babası ve sorumlu memur olan Zhang Renyuan, Tang tarihlerinde Rentan adıyla anılır ve 708 yılı üçüncü ayındaki görevlendirmesi XTS’de bulunurken (Ouyang, 1975: 109), JTS’de 707 yılı beşinci ayına tarihlidir (Liu, 1988: 144).²⁴ Her iki olayın ardından Gök-türlere gönderilen elçinin öldüğü bilgisi ve devamında da yine güneş tutulması kaydı göze çarpmaktadır. Bir süre önce, 706 yılı sonunda Kapgan Kağan, Çaça Sengün’ü yenilgiye uğratmış ve Çin’e pek çok akın yapmıştır. İlgili hükümdar kayıtlarının devamında yeni atama ve görev değişiklikleri ile açlık ve hayvan ölümleri hakkında cümleler karşımıza çıkmaktadır (Liu, 1988: 143; Ouyang, 1975: 109). *Eski Tang Tarihi* JTS’de Jinglong ikinci yılı (M.S. 708) üçüncü ayında, “Sarı Irmağın yukarısında kabul şehri kurulduğu” ifadesi yanında aynı sayfada, yedinci aya tarihli olarak Zhang Renyuan’ın taltif edildiği görülür (Liu, 1988: 146). Kabul şehri inşaatı *Yeni Tang Tarihi*’nin ilgili sayfasında bulunmamakla beraber burada Zhang Renyuan’ın makam değişikliği görülmektedir (Ouyang, 1975: 110).

Wu Zetian’in hastalanması ve ölümünden (M.S. 705 yılı 11 ayın sonu) 713 başına kadar geçen zamanda Çin’de taht üç defa el değiştirmiştir (Liu,

²² Tarihsel arka plan hakkında ayrıca bk. (Kirilen, 2017).

²³ O nedenle inşaatın hızla tamamlanmasından başka ordu ve savunma konusunda ayrıntı sınırlıdır. Üç Kabul Şehri diğer eserlerde de konu edilmiştir. ZZTJ’de Hu Sanxing’in notlarından, bu şehirlere savaş değil, ticari ve diplomatik bir misyon yüklendiği anlaşılmaktadır.

²⁴ Eski Tang Tarihi JTS’de, 707 yılı 9. ayında başlayan Jinglong birinci yılı sadece üç ay sürer, üç ay sonra Jinglong ikinci yılı kaydı başlar. Eski Çin’de yılların bahar arifesinde başladığı akıldadır tutulmalıdır.

1988: 132; Ouyang, 1975: 105 vd.) Hatırlanacağı üzere Kapgan Kağan, Wu Zetian'ın Tang tahtına el koyup devletin adını Zhou olarak değiştirmesinden hoşlanmamış ve Wu Zetian'ı tahttan indirerek Tang hanedan ailesini tekrar başa geçireceğini söylemiştir. Resmi tarih kitaplarında Wu Zetian sonrası yıllar, üst düzey aristokrat ve memur değişiklikleri, doğal felaketler ve özellikle Göktürk akınlarının konu edildiği sayfalardan oluşur. (Liu, 1988: 135; Ouyang, 1975: 109) Üç şehrin kurulmasının ardından da Batı Göktürk akınları konu edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Çin'in kuzey bölgelerinde siyasi mücadelenin Türk boyları arasında sürdüğünü düşünmek mantıklıdır. Nitekim Çaça Sengün'ün (706) yenilmesinden sonra Çin, askeri gücünün büyük bölümünü yitirmiş ve Li Sülalesi iç düzen sağlayamamıştır. Bu tarihlerde Çin'in kuzeye sefer yaptığı bilgisi görülmez. O nedenle Zhang Renyuan'ın üç kabul şehrini, Kapgan Kağan'ın bilgisi dahilinde yaptığını düşünmek akla yakındır. Nitekim kaynaklarda siyasi bir başarı olarak anlatılan üç kabul şehrinde savunma için bir şey yapılmadığı notu karşımıza çıkmaktadır (Sima, 1956: 6621-6622). Zhang Renyuan'ın buna getirdiği açıklama fazlasıyla romantik olmakla beraber, üç şehirden birinin, Göktürkler bir mabedinin bulunduğu Fengzhou'da olması, şehirlerin ticaret pazarı şeklinde kurgulandığını düşündürür.

“Zheng memurlarının Kapgan [Kağan] ile [evlilik yoluyla] barış yaptığı [sırada]” cümlesi 711-712 yılları sırasında Kapgan Kağan'ın evlilik talebi şeklinde yansıtılan süreçle ilgilidir. 711 yılının ilk ayında Kapgan'ın elçileri Çin'e gelir ve kaynakların fikir birliği ettiği üzere bu olay bir dönürleşme talebidir. Bunun için Altın Dağ Konçuy ilan edilen bir kız, Kapgan'ın elçilerine önerilir. Ertesi yıl birinci ayda bu kez Kapgan'ın oğlu geldiği zaman gelin adayı olan konçuy namzedi ona da gösterilir fakat evliliğin akdedilmediği ve nihayete ermediği not edilmiştir (Sima, 1956: 6661-6671). 711 yılı ilk ayındaki talebe ilişkin *Eski Tang Tarihi* JTS sayfa 156'da geçen ilgili cümlelerin devamında, bu işle Zhang Yue'nin de ilgilendiği kayıtlıdır (Liu, 1988: 156). Zhang Yue, yazıtın da yazarıdır; Sürece müdahil olduğundan hareketle verdiği bilgilerin yerinde olduğunu düşünmek doğrudur.

Lun Gong-ren'in mezar yazıtında geçen “Yan-tuo (Yuntluğ?) [ve] Ai-die (Edizler) bir çağrıyla yeniden toplandı; yüksek ordu Qinggang Dağları'ndan mağlup oldu, başkomutanlar Chiliu Suyu'na gömüldü.” cümleleri, diğer kayaklarla beraber ele alındığında daha net bir çerçeve oluşmaktadır. *Eski Tang Tarihi*'nin Göktürk Monografisi ilk bölümünde bu olaya ilişkin olarak şu paragraf karşımıza çıkar: “[716 kışında] bağlı hanelerden A-xi-lan (Arslan?) [ve] Ai-die (Ediz) Si-tai ve diğerleri Nehir Kıvrımı Hequ'den [Türk-

lere] geri dönmek için [bize] sırt çevirip [ayaklandılar].” (Togan, 2006: 52; Liu, 1988: 5173).

Lun Gong-ren’in mezar yazıtında “Yan-tuo (Yuntluğ) [ve] Ai-die (Ediz)” adları karşımıza çıkarken, *Eski Tang Tarihi*’nde “A-xi-lan (Arslan?) [ve] Ai-die (Ediz) Si-tai ve diğerleri” ifadeleri görülür. Eski Tang Tarihi (JTS) Göktürk Monografisi’ndeki bu adlar, Yeni Tang Tarihi’nde Guo Zhi-yun’un biyografisi içinde aynı şekilde bulunur (Ouyang, 1975: 4545). Öte yandan CFYG Tom. 358’de Ediz Si-tai’in adı Si-suo olarak görülmekte ve fakat bunun yazılış farkından kaynaklanan bir hata olduğu anlaşılmaktadır. Şu hâlde, net olan Edizlerin yanı sıra, A-xi-lan ve Yan-tuo (Yuntluğ) adlarının aynı insanlara işaret ettiği anlaşılmaktadır.²⁵

ZZTJ’de bu kalkışma ile ilgili olarak, danışmanlardan Wang Jün’ün uyarı niteliğindeki eski bir önermesine tekrar yer verilmektedir. Burada Kapgan Kağan sonrasında güneye inen boyların daha sonra sorun çıkarabileceği dile getirilir. (Sima, 1956: 6720) Ediz Si-tai ve A-xi-lan (Yuntluğ?) boylarının kalkışması 716 yılı sonuna tarihlidir ve her ne kadar mağlup edildikleri kayıtlı olsa da devamındaki pasajda Edizlerin Bilge Kağan’a geri döndüğü; Tonyukuk’un ise Bilge Kağan’ın fevri bir saldırıya kalkışmasını önlediği anlatılmaktadır (Sima, 1956: 6722). Devamındaki satırlarda, Tibetlilerden, Kıtanlara ve Türgişlere kadar pek çok yabancıların Tang’dan talepleri görülmektedir. *Eski Tang Tarihi*’ndeki yukarıdaki cümlelerin devamında, Yan-tuo (Yuntluğ?) ve Ediz kalkışmasının öncesi anlatılmakta olayların gelişimi gerekçelendirilerek verilmektedir.

...[Aslında bu olayın] başlangıcında, bağlı haneler güneydeki Chan-yu [garnizonuna kadar] varmışlardı; Sol Muhafız Büyük Komutanı Chan-yu Yardımcı Valisi Zhang Zhi-yun (?-716) onların savaş aletlerini toplatarak [Sarı] Irmağı geçip güneye gitmelerini salık vermişti; [bu yüzden bu] yabancılar haset edip öfkelenmişlerdi. Denetçi Orta Vezir Jiang Hui²⁶ (683-752) Sınır Murakabe Elçisi ol-

²⁵ Tang tarihlerinden “A-xi-lan 阿悉爛” adı yukarıdaki bağlamda “Türk A-xi-lan” şeklinde geçtikten başka (Liu, 1988: 3190, 5173; Ouyang 1975: 4545) Türkistan’dan gelen bir beyzadenin adı olarak karşımıza çıkmakta (Ouyang 1975: 6245); yanı sıra M.S. 739 yılında Batı Türklerinden A-xi-lan Tarkan’ın adı anılmaktadır. (Ouyang 1975: 6250) A-xi-lan Tarkan’ın M.S. 739 yılı sekizinci ayında Türgiş Hei-xing (Kara) Kağan’ı baskın yaptığı ve Talas’a saldırdığı kayıtlıdır. (Sima 1956: 6838) Lun Gong-ren’in Mezar Yazıtı’nda bu tarihlerle ilgili bilgi bulunmaz. A-xi-lan adı geçtiği için bu not verilmiştir.

²⁶ THY içinde de Tang memuru olduğunu gördüğümüz Jiang Hui, 714 yılında “Altı Türk İli’nde (Altı Çub Sogdak) at pazarı kurulmasını istedikten [sonra] otuz atlı ildeki komutan[lık]lara

duğunda, yabancılar yay ve oklarının olmadığından, av yapamadıklarından şikâyet ettikleri [zaman Jiang] Hui hepsini onlara iade etmişti; böylece düşmana karşı koyacak hazırlıkları olmuştu.²⁷ Zhang Zhi-yun [ise] hazırlık yapmamıştı, bağlı hanelerle Qinggang Dağları'nda savaşmış, bağlı haneler tarafından yenilgiye uğratılmıştı; yakın mevziden [kimseler, Zhang] Zhi-yun'ü canlı yakaladıktan [sonra] düşünüp taşınıp onu Türklere gönderip teslim etmişti. [Daha sonra] Shuofang Baş İdarecisi Xue Ne (649-720) askerleriyle onlara saldırmıştı. Eşkiya, Dabin İlçesi'ne varmış, [burada] ayrıca Komutan Guo Zhi-yun tarafından saldırıya uğrayıp büyük hezimet yaşamış, dağılıp Kara Dağ (Heishan) Hu-yan Vadisi'ne sığınmış [ve] Zhang Zhi-yun'ü bırakıp gitmişlerdi... (Liu, 1988: 5173-74).

“Yüksek ordu Qinggang Dağları'ndan mağlup oldu, başkomutanlar Chiliu Suyu'na gömüldü.” cümlelerinde geçen yer adları Sarı Irmak havzasının batısındadır. Tarihi eserlerde “Qinggang”, Huan ilçesi 環縣 başlığı altında verilmektedir. Bugün Gansu eyaleti Qingyang ili sınırlarında bulunan Qinggang tepesi (嶺) ya da boğazı (峽), Du Shi Fangyu Ji'ye (DSFYJY) göre Huan ilçesinin kuzeyinde yer almaktadır: “Chan-yü Vali Yardımcısı Zhang Zhi-yün Türk hanelere burada saldırmış, mağlup olup esir düşmüştür” ifadeleri yer almaktadır (Gu, 2005: Tom. 57). Chiliu Şelalesi için Tong Dian'da (TD) iki kayıt bulunmaktadır. Buna göre bu şelale Jiuquan garnizonunun Fulu ilçesindedir (Du, 1896: 174, 9); Jiuquan garnizonunun 200 li güneydoğusunda, Zhangye garnizonunun sınırındadır (Du, 1896: Tom. 174, 1). Tong Dian'de geçen ilgili bölümler bu bölgenin eski Hun toprağı olduğunu göstermektedir. Nitekim Qinggang Tepesi'nin bulunduğu Huan ilçesi, Gansu eyaletinin kuzeydoğusunda, doğuda Shaanxi eyaleti, batısında ise bugünkü Ningxia Müslüman Özerk Bölgesi yer almaktadır. Bu bölge Sarı Irmak kıvrımının içindedir.

Lun Gong-ren'in mezar yazıtına göre Zhang Zhi-yün'ün Türk boylarına karşı kaybettiği kuvvet azımsanacak türden değildir. Nitekim Zhang Zhi-yün iade edildikten sonra ordusunu kaybettiği için idam edilmiştir. “Yüksek ordu” ise adından da anlaşılacağı üzere birincil öneme sahip seçkin bir ordudur. Tang tarihinde bir dönüm noktası olan bu olay, Çaça Sengün'ün mağlubiye-

saldırır. O sırada sarayda at eksiği vardır, bu yüzden [isteği] kabul edilir.” ifadeleri görülmektedir. (Wang, 1781: Tom. 72, 18) Jiang Hui özelinde bu iki kayıt Tang yönetimi altında memuriyetleri sorgulattır niteliktedir.

²⁷ “Silahların iade edilmesinin sebebi buydu” anlamında, (ç.n.)

tinden sonra Tang ordusunda yaşanan ikinci yıkımdır. Bundan sonra Tang Sarayı, çeşitli boy ve kavimlerden oluşan ordular tarafından korunacaktır. Nitekim Lun Gong-ren da aslen Çinli değıldir ve başında bulunduğu kuvvet de Tu-yü Hun asıllıdır.

Lun Gong-ren'in mezar yazıtında bu yıllar dha ayrıntılı anlatılmıştır. Söz konusu "Yeni Kale/Xinbao" ilk bakışta Zhang Renyuan'in Sarı Irmağın kuzeyinde kurduğu kentleri akla getirse de burada yine Ningxia konu edilmektedir. Daha önce adı "Qian Jin Bao/Bin Altın Kalesi" olan bu yer, altıncı yüzyılda kurulan bir savunma kalesidir. Tang zamanında adının Yeni Kale olarak değıştirildiğı görölmektedir. Bugün, Ningxia eyaleti, Yinchuan ili Huaihuan ilçesinin 20 km kadar kuzeybatısındaki Yeni Kale hakkında, Tang dönemi coğrafya eserlerinden olan YHJXZ'nin dördüncü tomarında şu bilgi bulunmaktadır: "Yeni Kale [Huaihuan İlçesi'nin] kırk li kuzeybatısındadır, 689 yılında kale kurulup 2500 kişilik savunma birliğı ile 50 bin dan tahıl [depolandı]. Eski adı Bin Altın Kalesi (Qian Jin Bao 千金堡), yeni adı [ise] Yeni Kale (Xin Bao 新堡)'dur." (Li, 1879: Tom. 4, 18).

Bu kaydın devamında, Mingsha ilçesi hakkındaki ifadeler arasında Kapgan Kağan'ın Çaça Sengün'ü mağlup ettiği olaya yer verilmiştir. Yeni Kale hakkında YHJXZ'de yer alan bilgilerle beraber yazıtta döndüğümüzde, Yeni Kale'den hareket eden Lun Gong-ren'in, bu harekât sırasında yeterli iaşesinin olmadığına vurgulandığı görölmektedir. O nedenle "sığırları kestirip üst üste yığdığı ve bunları yedikleri" yazmaktadır. Fakat WYYH kopyasından, kesilen sığırların "dört taraftan kuşatanlara dağıtıldığı" anlaşılmaktadır. Bu daha mantıklı görünmektedir zira yazıtın devamında, Lun Gong-ren'in kuşatma altında bir gece daha kaldığı ve adamlarıyla beraber "ağır kuşatmadan topuk topuğa" yürüyerek çıktığı, yani zor kurtulduğu anlaşılmaktadır. Yazıtta, "adamları on binde bir [oranında az ve] garip kalmıştı" demektedir. Devamındaysa, çarpışarak bin li yol kat eden Lun Gong-ren, Xue Ne (649-720) ile buluşup esir düşen Zhang Zhi-yün'ü kurtarmıştır. Ama Zhang Zhi-yün "yüksek orduyu" ve "komutanlarını" kaybetmiştir, kurtarılması bir şey ifade etmemektedir.

Sınırlı askeri güçle hareket eden Lun Gong-ren'in methedilen savaşçılığı yanında diplomatik kabiliyetinin de olduğunu düşünebiliriz. Zira Tang yönetimi bu dönemde hem iç düzensizlik hem de kendi asker gücünü kaybetmiş olmaktan kaynaklı yeni arayışlara girip farklı yollara başvurmuştur. Bir diğere beyzadenin mezar kitabesinde geçen taktiklerde Lun Gong-ren'in pa-yının olduğunu düşünebiliriz.

Zang Huai-liang ile Yang Zhiyi'nin kitabelerinde geçen ifadeler askeri taktiklerin dökümü niteliğindedir. Lun Gong-ren'in, kuşatmadan nasıl kurtulduğunu, Zhang Zhi-yün'ü ne karşılığında geri aldığını ve daha önce Zhang Yue ile birlikte Huo-ba Boyu'na²⁸ düzenlenen ziyaretler anlamlı görünebilir.

...Daire beyi [kitabe sahibi Yang Zhiyi] kalesini korudu ve pek çok canı kurtardı. Bu dönem, [Sarı] Irmak sınır boylarında gencecik [insanların] helak olduğu, [halkın] açlıktan öldüğü bir dönemdi; ordu önce doldu, sonra boşaldı. [Yang Zhiyi] o sırada Shuofang Komutanı ve Ceza Kâtibi olarak görevlendirildi; helak olanları [ve] dağılanları teskin [ederek] yatıştırıp [kandıracak?], bir yolunu bulup hırslılığı yaygınlaştıracaktı. Sirtında heybesiyle devasa on binlerin [içinden] geçti, iyi atları çalıp binlerce toynağın arasından kaçtı. Fakat arılar ve farelere gibi [toplanan bu zalimlerin hepsi] tüm güçleriyle üzerimize geldi, mağaraya duman tuttuğumuz için, kendi önderlerini çıkardılar; bunun üzerine çil çil altın ziyan edildi, [güzelim] beyaz yeşim taşları [harcanıp] toz oldu. Bundan sonra hastalık Shuofang'a taşındı... (Wu, 1994: 114b-115a).

Zang Huailiang'ın mezar yazıtındaki şu ifadelerse genel olarak Tang siyasetini, özeldeyse bu süreçteki taktikleri ortaya koymaktadır:

...Küçük çaplı saldırılarımız belayı bertaraf edemiyor, büyük çaplılarıysa [düşmanın] ilerleyişini daha da derinleştiriyor, (sarayı karanlığa sürüklüyordu); bu [yüzden] gizli işaretlere yöneldik, ajanlar gönderdik, dedikodu çıkarıp elçilerini yanılttık [ve] yüklü miktarda ödüllere komşularını satın almaya [çalıştık]... (Dong, 1814: Tom. 265, 15).

Lun Gong-ren'in mezar yolu yazıtında geçen, “[A-]bu-si'nin sırt çevirmesi” cümlesi aslen, Tang veziri Wang Jün'ün kurduğu sinsi tuzakla ilgilidir. Wang Jün M.S. 720 yılı baharında bir davet bahanesiyle bir araya topladığı Türk bey ve ileri gelenlerini katlettirir. Wang Jün'ün Eski Tang Tarihi'ndeki biyografisinde “Ediz Boyu ve Pugu Jüe-mo gibi sekiz yüz kişi” ifadesi görülürken (Liu, 1988: 2988), *Yeni Tang Tarihi*'ndeki biyografisinde “gizli bir mektupla [saraydan] izin istedi ve hepsini toplatıp öldürttü” yazmaktadır. (Ouyang 1975: 4156) Öte yandan Zhang Yüe'nin *Eski Tang Tarihi*'ndeki bi-

²⁸ Huo-ba adı CFYG'de, Kapgan Kağan'ın oğlu Tonga Tigin'in ölümünden sonra Tang topraklarına gelen grup arasında görülmektedir. Kapgan Kağan'ın kızı ve damadının da içinde olduğu grupta Bilge Tigin de vardır. Bk. (Kirilen, 2017).

yografisinde, Wang Jün'nün o tarihte “A-bu-si ve diğer bin küsur kişiyi kattettirdiği” yazmaktadır (JTS: 3052). Bu kayıtlar, Bilge Kağan Yazıtı'nda geçen, “Çin'e gidenlerin pek çoğu öldü” sözlerini akla getirmektedir.

Lun Gong-ren'in yazıtında geçen “Lan-chi'deki deli Hu(n)lar”²⁹ tabiri, yazıtın kaydedildiği bazı kopyalarda “Lan-chi'deki güçlü düşman” şeklinde geçmektedir. Bu kalkışma XTS'nin 128. sayfasında kronolojik sırayla verilmektedir. Yeni Tang Tarihi (XTS)'nin hükümdar Xuanzong ile ilgili kayıtlarda yer alan ilgili pasaj şöyledir:

[Kaiyuan] dokuzuncu yılının ilk ayında (721) [Yü-wen Rong'un önerisi kabul edilerek, kaçak halka] toprak [tahsisi ile]genişlemeye [gidildi. Ayın] üçünde [hükümdar Xuanzong] bizzat kaplıcaya [götmek üzere yola çıktı. Ayın] 12'sinde kaplıcaya vardı. İkinci ayın 23'ünde Türkler barış talep etti. [Hemen ertesi gün] ayın 24'ünde [bir fermanla] yedi yıl öncesinden [itibaren başlamak üzere vergi ve ceza] muafiyeti duyuruldu. [721 yılı] dördüncü ayının 27'sinde Lanchi'dan Kang Dai-bin sınırları yağmaladı. Beşinci ayın yedisinde [duyurulan fermanla, müebbet] hapis [ve] ölüm cezası [ile] sürgün [cezası alanların] orduya katılıp katkı vermesi [ve] angarya [cezası alanların cezasının] uygulanmaması [emredildi]. Yedinci ayın dördünde Wang Jün, Kang Dai-bin'i ele geçirdi. Sekizinci ayda Lanchi Hu(n)larından Kang Yuan-zi sınırları yağmaladı. Dokuzuncu ayda güneş tutulması oldu... (Ouyang, 1975: 128).

Kang Dai-bin kalkışması hakkında farklı kaynaklardaki bilgilerde geneli itibarıyla çelişkilerin olduğunu ve resmi tarih kitaplarında anlatılan kalkışmanın seyrinin farklı şekilde ilerlediğini söylemek mümkündür. Ayrıntılardan ziyade dokuzuncu aydaki “güneş tutulması” kayda değer olaylardandır. Yeni Tang Tarihi'nde yer verilmemekle beraber Eski Tang Tarihi'nin (JTS) ilgili bölümünde bu günlerde “Göktürk başbuğu” onuruna “bir davet verildiği” görülmektedir. Çin hükümdarının sembolü olan tutulma kaydının, Göktürk başbuğuna verilen davetle ilgili olduğunu düşünebiliriz. Fakat başbuğun kim olduğunu bilmiyoruz. Dahası her iki kaynağın ilgili bölümünde bu yılın sonunda “kar yağmadığı” dile getirilir. “Kar yağması” siyasi dilde, sorunların üstünün örtülmesiyle ve düzenin sağlanmasıyla ilgilidir. Nitekim Kang Dai-bin'in ardından Kang Yuan-zi başkaldırış ve 722 yılında başkentte bir de isyan patlak vermiştir (Liu, 1988: 184).

²⁹ “Deli Hun” tabiri tarihi kayıtlarda bir de An Lu-shan için kullanılmıştır.

“Mupan vazifesinde, Fang-qu'nün kaçak yağmacıları...” ifadesi de Kang Dai-bin'in başlattığı ve Kang Yuan-zi'nin devam ettirdiği kalkışma ile ilişkilidir. Mezar yazıtından anlaşılan, Lun Gong-ren, Zhang Yue'nin de katıldığı bu seferde görev almıştır. Fang-qu Ningxia'daki Qingzhou bölgesindedir. “Mupan” ise belki de Shaanxi ile Ningxia arasındaki sıradağlar olan “Liu-pan Dağları”na işaret etmektedir.

Lun Gong-ren'in mezar yazıtında, yaklaşık on beş yıllık bir dönem boyunca pek çok Hun ve Oğuz kalkışması ve çatışmalar konu edilmiştir. Olaylar Çin zaviyesinden anlatılmakla birlikte aktif rol alanların arasında Türkler olduğunu görebiliyoruz. Metnin devamında geçen “Altı Di (Türkler) kaçıp gittiler” ifadesi ise farklı kitabelerde gördüğümüz (Wu, 1994: 109b; Wu, 1994: 114b) kuzey bölgelerinin 723 itibarıyla boşalmasıyla ve Bilge Kağan'ın “halk bize geldi” ifadeleriyle anlaşılır hale gelmektedir.

Lun Gong-ren, “[Kaiyuan] on birinci yılı (723) dördüncü ayının on beşinde makamında vefat etti.” cümlesinde de kopyalar arasında on günlük bir fark vardır. Bunun yanında kendi adetleri uyarınca defin işlemi sırasında at kurban edildiği gözden kaçmamaktadır. Son kısımda, defin merasiminde her türlü ihtimam ve gereğin yerine getirildiği ve “mezar yeri belli olsun diye” bir yazıt dikildiği kayıtlıdır. Yazıtın sonunda ayrıca özet niteliğinde bir de methiye kısmı bulunmaktadır.

Sonuç

Sekizinci yüzyılın başında kuzey Çin'de Göktürklerin en önemli güç olduğu görülmektedir. Bunun yanında kaynaklarda Çebi, Pugu, Tongra ve Uy-gur gibi Türk kültür çevresinden boy adları zikredilmektedir. Yanı sıra Tibet, Kıtay, Tatabi ve Türgiş gibi birlikler en etkili olanlarıdır. Tibetliler yakın dönemde Tuyü Hun egemenliğinden kurtulup kendi hanedanlarını kurmuşlar ve bölgenin önemli güçleri arasına girmişlerdir. Tuyü Hun soylularının bir bölümünün ise yedinci yüzyılın sonundan itibaren Çin'e geldiği görülmektedir. Lun Gong-ren aslen Ga-er Boyu'ndan olmakla beraber yedi bin çadıyla Tang'a bağlananlardandır. Mezar yazıtında anlatılan olaylar bu dönemde önceden Tang ile birlikte hareket eden Altı Çub'daki Sogdaklar ile bir kısım Türk boylarının Bilge Kağan'a döndüğü, önceleri Göktürlere daha yakın olan Tuyü Hunların bir kısmının da Tang'a bağlandığını göstermektedir. Lun Gong-ren'in mezar yazıtı tarih kitaplarında dağınık olarak anlatılan askeri ve siyasi mücadeleleri bir bütün halinde ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Dong, Gao vd. (1814). *Quan Tang Wen (QTW: Bütün Tang Metinleri)*. Pekin: Siku Quanshu.
- Du, You (1896). *Tong Dian (TD)*. Zhejiang: Zhejiang Shuju.
- Duan, Chengshi. (1781). *Youyang Zazu*. Pekin: Siku Quanshu.
- Gu, Zuyü (2005). *Du Shi Fang yü Jiyao (DSFYJY)*. Pekin: Zhonghua Shuju.
- Kirilen, Gürhan (2017). *Bilge Kağan Zamanında Sarı Irmak Kıyısında Türk Heykelleri*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Kirilen, Melike (2017). *Aşina Soyu Mensuplarının Çince Mezar Kitabeleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Li, Jipu (1879). *Yuanhe Junxianzhi (YHJXZ)*. Pekin: Siku Quanshu.
- Lin, Guanqun (2015). *Tangdai Tubo Zaixiang Zhidu zhi Yanjiu*. Taipei: Lian-jing Chuban Gongsi.
- Liu, Xu (1988). *Jiu Tang Shu* [JTS: Eski Tang Tarihi]. Pekin: Zhonghua Shuju.
- Ouyang, Xiu (1975). *Xin Tang Shu* [XTS: Yeni Tang Tarihi]. Pekin: Zhonghua Shuju.
- Shen, Chen (2017). “Ru Tang Tubo Lun Shi Jiazhu Xin Tan”. *Wenshi*, 120: 81-104.
- Sima, Guang (1956). *Zizhi Tongjian (ZZTJ)*. Pekin: Zhonghua Shuju.
- Wang, Bo (1781). *Tang Huiyao (THY)*. Pekin: Siku Quanshu.
- Wang, Qingruo vd. (1755). *Cefu Yuangui (CFYG)*. Pekin: Siku Quanshu.
- Wu, Gang ed. (1994). *Quan Tangwen Buyi V.1* [QTWBY: Bütün Tang Metinlerine Ek]. Xian: Sanqin Chubanshe.
- Zheng, Qiao. (1958). *Tong Zhi (TZ)*. Taipei: Xin Shuju Kanben.
- Zong Ka, Ying Jiabu vd. (2012). “Lun Chi She’u Ka- Dulan Tubo Sanhao Mu Chutu Zangwen Beike Kaoyi (Blon Khri She’u Ka)”. *Wenwu*, 9: 56-61.

Kısaltmalar

- CFYG: Cefu Yuangui
DSFYJY: Du Shi Fangyu Jiyao
JTS: Jiu Tang Shu (Eski Tang Tarihi)
THY: Tang Huiyao
Tom: Tomar

TZ: Tongzhi

TD: Tong Dian

XTS: Xin Tang Shu (Yeni Tang Tarihi)

QTW: Quan Tang Wen (Bütün Tang Metinleri)

QTWBY: Quan Tangwen Buyi (Bütün Tang Metinlerine Ek)

WYYH: Wenyan Yinghua

YHJXZ: Yuanhe Junxian Zhi (Yuanhe İl ve İlçe Kayıtları)

ZZTJ: Zizhi Tongjian

Ek. Lun Gong-ren Mezar Yazıtı

誰將與歸二子獻華追完先德俾余作頌以慰罔極銘曰
昂昂豫州毓粹含道欽若古訓思文烈考於穆烈考維國
之師公承丕構思皇纘之發軔臺閣風流榮問建麾千里
澤霽四郡位未充德命不遂才彼蒼孤善謂之何哉子孫
必復邱封永久穆如清風振芳厥後

撥川郡王碑奉勅撰

珠玉無遠而登輦輅之飾寶也松栝無幽而入殿堂之構
才也物貴其用人亦如之撥川王論弓仁者源出於疋未
城吐蕃贊普之王族也曾祖贊祖算父陵代相蕃國號爲

東贊戎言謂宰曰論因而氏焉公有由余之深識日禪之
先見陋偏荒之韋韞慕上國之衣冠聖歷二年以所統吐
渾七千帳歸於我是歲吐蕃大下公勒兵境上縱謀招之
其吐渾以論家世恩又曰仁人東矣從之者七千人朝嘉
大勳授左玉鈐衛將軍封酒泉郡開國公食邑二千戶周
語曰戎樹敦守終純固今其俗擴而輕死其法折而不
撓故前代無降人中土無僮僕自公拔身向化首變華風
澤潄之開始見戎州矣若夫河南胡苑垆牧所利每歲冰
合虜騎是虞中軍必謀於元老亞將固選於時傑神龍三

年以為朔方軍前鋒游奕使景龍二年換右驍騎將軍開元五年兼歸德州都督使皆如故八年遷本衛大將軍改朔方節度副大使公之理兵也堅三革利五刃偶拳勇齊足力信賞罰分甘苦六轡如手千夫一心接獵獮猶蚊蚋臥沙塞如旌席薦居露食垂二十年雨畢而成師冰泮而休卒寒風入於肌骨夜霜出於鬚鬢人不堪其勤公不改其節韓公之建三城也公洗兵諾真之水刷馬草心之山以為外斥而叛徒安堵鄭卿之和默噉也公授館李陵之臺致饗光祿之塞以為內候而賓至如歸九姓之亂單于

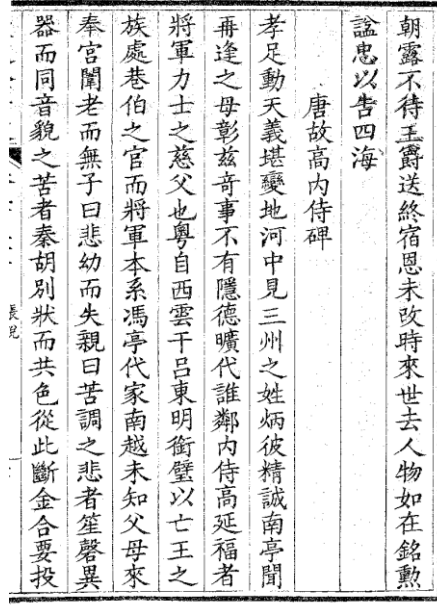
張說

也公四月度磧過白檀林收火拔部帳納多真種落彌川滿野懷惠忘亡漠南諸軍疑其計也降戶之叛河曲也公千騎奮擊萬虜奔走數畧畧定師旅旋而延陞跌跌復相嘯聚上軍敗於青剛嶺元師沒於赤柳澗公越自新堡奔命寇場羸糧之徒不滿五百兇醜四合眾寡萬倍公殺牛為聖噉寇為餉決命再宿衝潰重圍連兵躡躡千里轉戰合薛訥於河外反知運於寇手朔方諸軍壯其戰矣斫摩之奔也邀於黑山口覆其精銳布思之背也追至紅桃帳掩其輜重乳泊之會刺蘭池之狂胡木盤之役縲方渠

之逋寇凡前後大戰數十小戰數百算無遺策兵有全勝是以六狄逃遁三垂又寧聲暴露於天下業光華於代載信皇威之所加亦武臣之力也故錦衣寶玉允蒼戎功甲第良田丕承錫命語其智効未甚優寵黃頭黑齒比價齊名積戰多瘡累勞生疹恩命尚藥馳往診之晉豎已深秦醫無及十一年四月五日薨於位享年六十制贈為撥川王稱故國志其本也太常議諡曰忠由舊典昭其行也長子盧襲官封繼事業次子舊久特拜郎將十二年四月詔葬於京城之南懷遠人也太常鼓吹介士龍旆虎帳龜裘

張說

封犖殉馬吉凶之儀舉夷夏之物備長安令總徒以護事鴻臚卿序賓以觀禮哀榮之道極矣君臣之義厚矣有命國史立碑表墓吾嘗同僚敢昧遺烈銘曰黃河接天青海殊壤舉世安俗拔俗誰放倬哉論侯利有攸往奮飛橫絕搏空直上以眾款塞因敵立勲吐蕃萬戶吟嘯成羣精感天地氣合風雲既封酒泉乃位將軍朔方陰塞直彼獯虜帝命先鋒關如虓虎山北加竈漢南擊鼓十數年間耀國威武我有師旅將軍鞠之我有邊叱將軍育之柳澗亡師一劍復之蘭池叛胡三戰覆之武節方壯

Tüm Tang Metinleri (QTW) Tom. 227

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.